

SZEMLE

Gregor Ferenc, A szlovák nyelv magyar elemei

Kairosz Kiadó, Budapest, 2023. 953 lap

GREGOR FERENC 1926-ban született egy Pozsony környéki kis faluban, így a magyar és a szlovák nyelvet is elsajátította már kora gyermekkorában. 1945-ben Budapesten beiratkozott magyar–német szakra, amelyhez később felvette a szlovák szakot is, végül magyar és szlovák szakos diplomát szerzett 1951-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. KNEZSA ISTVÁN már 1952-ben tanársegédként alkalmazta az általa vezetett Szláv Filológiai Tanszéken. GREGOR itt dolgozott egészen nyugdíjazásáig. 1978-ban nevezték ki egyetemi tanárrá, s lett a szlovakisztika első professzora hazánkban. Élete főműve, A szlovák nyelv magyar elemei, 1998 végére lett kész. Utána majdnem három évig várt kiadásra az Akadémiai Kiadónál, de pénz hiányában erre még KISS LAJOS nagyon kedvező véleménye ellenére sem került sor. A szerző életében mindössze egy 76 lapos minta jelent meg a műből: GREGOR FERENC, A szlovák nyelv magyar elemeiből (Mutatványfüzet). Budapest, 1993. A teljes mű csak most, 15 évvel a szerző halála után kerülhet a szakemberek kezébe. Azt, hogy a kézirat nem semmisült meg, a nyíregyházi szlavisztika tanszékvezető professzorának, UDVARI ISTVÁNNAK (1950–2005) köszönhetjük. UDVARI ISTVÁN, miután értesült róla, hogy GREGOR FERENC művét az Akadémiai Kiadó nem fogja megjelentetni, tervvette a könyv kiadását. GREGOR FERENC átadta az ószlávós, ruszista HOLLÓS ATTILÁNAK a könyv írógéppel írt több mint 1800 lapos kéziratát. UDVARI ISTVÁNNAK sajnos már nem volt módjában ezzel a kiadási tervével foglalkoznia, utolsó hónapjaiban egyre fogyó erejével a kétkötetes Magyar–ukrán szótár munkálatait fejezte be. Amikor ZOLTÁN ANDRÁS professzort 2006–2012 között félállásban meghívták a megüresedett tanszék vezetésére, a Gregor-kézirat az íróasztalán kötött ki. ZOLTÁN ANDRÁS a nyíregyházi és kárpátaljai kollégákkal nagy fába vágta a fejszéjét: elkezdtek átgépelni a kéziratot. A munkát nagyban nehezítette, hogy a példák jelentős része nem standard szlovák, hanem régi és/vagy nyelvjárási szöveg. Ennek megfelelően a szöveg az átgépelés után többszöri nagyon figyelmes ellenőrzést, korrigálást igényelt. Ebben a munkában már a kezdetektől fogva pótolhatatlan segítséget nyújtott ZSILÁK MÁRIA nyugalmazott egyetemi docens, aki egykor maga is GREGOR FERENC tanítványa volt, s nemcsak a mai szlovák nyelv, hanem a nyelvtörténet és a nyelvjárási szakértője is, így a könyv lektori munkáját is ő végezte (bővebben lásd ZOLTÁN 2023).

GREGOR nem csupán szlovákiai anyagokból gyűjtött, hanem a magyarországi szlovákok nyelvhasználat is vizsgálta. Monográfiájának bevezetésében a következőképp vall több évtizedes kutatómunkájáról: „Gyűjtésem forrásául főként a magyarországi könyvtárakban és levéltárakban található nagy mennyiségű kéziratos anyag szolgált, de természetesen kicéduláztam a szövegkiadásokat, különböző jellegű publikációkat, valamint több írói alkotást is.” (GREGOR 2023: 44).

A szerző az Alaktani, szóképzési, jelentéstani jelenségek c. fejezet végén szólásokat és szóláshasonlatokat közöl, pl. *káromkodik, mint egy kocsis*, szlk. *hřešī ako*

kočiš (GREGOR 2023: 83). Az érdekes példákat szeretném kiegészíteni egy frazémával. Több nyelvben megtalálható a ném. *saures Gesicht machen*, cseh *udělat kyselý obličej*, szlk. *urobit' kyslú tvár*, szó szerint 'savanyú arcot csinál'. A németben és a csehben emellett működik a *langes Gesicht machen*, *udělat dlouhý obličej*, melynek tükörfordítása 'hosszú arcot csinál'. A szlovákban használják a *vystrúhat' kyslú tvár* változatot, amely elképzelhető, hogy a m. *savanyú képet vág* mintájára jött létre. A szlk. *strúhat' / vystrúhat'* jelentése 'reszel, vág'.

KÁLAL és KNEZSA szerint a szlovák nyelvben 5-600 magyar jövevényszó található. GREGOR gyűjtése alapján azonban bizonyos, hogy azok száma a 2000-et is meghaladja.

A szótár metanyelve magyar, melyben szlovák példák, példamondatok szerepelnek. Nagyon hasznos, hogy szinte minden kifejezésnél fel van tüntetve a német megfelelő (mint az ÚESz.-ben), így a szótárt tudják használni olyan külföldi kollégák is, akik nem beszélnek magyarul.

GREGOR a magyar jövevényszavakat nem etimológiai, hanem kontaktlingvisztikai szempontból közelíti meg, azaz számára nem az a fontos, hogy egy szó a magyarból ered-e (pl. *hajdúch / hajduk, karika, langoš, lečo, salaš*), hanem hogy az adott kifejezést a magyar közvetítette-e a szlovák nyelvbe. A szókölcsönzés különféle útvonalaira számos példát találunk a szótárban: tör. > m. > szlk. *kantár, korbác, papuča*, ném. > m. > szlk. *obšitoš¹, šinter*, lat. > m. > szlk. *kaplnka*, ol. > m. > szlk. *egreš, somár, tanier*, rom. > m. > szlk. *fičúr, palacinka*, szláv > m. > szlk. *gazda, pusta, hv./szb. > m. > szlk. husár, mangalica, paprika*, ukr. > m. > szlk. *kalamajka², le. > m. > szlk. bekeš / bekeč*.

Visszakölcsönzésre³ is akad példa: a m. *bánya* a szlovák *baňa* szó átvétele. Ebből képeztük a *bányász* kifejezést, amely *báňas* alakban visszakerült a szlovákba. A szlovák alapszó a *baník* 'bányász', amelyet átvettek a csehek. A cseh irodalmi kifejezés a *horník* 'bányász', amely a *hora* 'hegy' szóból van képezve.⁴

Szófajok tekintetében – mint ahogy az más nyelvek közötti kontaktusoknál is megfigyelhető – a szlovákba átvett magyar jövevényszavak nagy része főnév. A morfológiai rendszerbe való beilleszkedés szempontjából problémás a szó végi -ó. Ezt a szlovák nyelv általában úgy oldja meg, hogy -ov végződést használ, pl. *hajov, hordov, kopov⁵*. Az újkeletű jövevényszavaknál ez az adaptáció nem minden esetben történt meg,

¹ A szlk. *obšitoš* 'kiszolgált katona' a m. *obsitos* átvétele (GREGOR 2023: 625), míg a szlk. *obšit* 'elbocsájtólevél' baj.-osztr. jövevényszó, amely a ném. *Abschied* 'búcsú' kifejezésre vezető vissza.

² Gyors tánc(fajta)', 'zűrzavar, bonyodalom, baj, vesződség; veszekedés'.

³ Osztrák-cseh viszonylatban figyelemreméltó visszakölcsönzés a *Feschak* 'jól öltözött, csinos férfi'. Az ang. *fashionable* 'divatos' szóból képzett au. ném. *fesch* 'fess' átkerült a csehbe *feš(mý)* formában, ahol a beszélt nyelvi, expresszív -ák képzővel ellátva a *fešák* főnév lett belőle, amely aztán visszakerült az ausztriai németbe.

⁴ A *baník* szót előszeretettel vették fel korábban a nevükbe cseh sportegyesületek, pl. FC Baník Ostrava.

⁵ A szlk. *kopov* másodlagos jelentése 'besúgó'. A m. *kopó* szót használjuk 'rendőr' értelemben is. Érdekes, hogy a szótárak nagy része (pl. TESz. 1976: 588–589; EWUng. 1993–1995: 1353; ÚESz.) önálló szócikként közli a *spicc, spicli* 'hegyes orrú, felálló fülű kutya fajta' és *spicli* 'besúgó' kifejezéseket, holott valószínűleg mindkét *spicli* a ném. *Spitz* ugyanazon ausztriai német kicsinyítőképzős *Spitzel* alakjából származik.

pl. *boravaló*⁶ (GREGOR 2023: 178, ROCCHI 1999: 48). A *lečo* szóban az eredeti -ó megrövidült, és beilleszkedett a semlegesnem *mesto* 'város' típusába, amely alapján ragozható.

A magyar igék többsége az -ovat' végződés segítségével illeszkedik be a szlovák konjugációs rendszerbe. Ezek között vannak a szlovák beszélt nyelvben szélesebb körben használt kifejezések (pl. szlk. *banovat'* < m. *bán*, szlk. *bantovat'* < m. *bánt*, szlk. *šúrovat'* < m. *súrol*, szlk. *vakovat'* < m. *vakol*) és a nyelvjárásokban előforduló jövevényszavak (pl. szlk. *balagovat'* < *ballag*, szlk. *birovat'* < m. *bír*, szlk. *bistatovat'* < m. *bíztat*, szlk. *burkovat'* < *burkol*).⁷ Léteznek más igei alakok is, pl. szlk. *bujdošit'* < m. *bujdos*, szlk. *čarat'* / *čarovat'* / régies *čariť* < m. *cserél*.

A magyar melléknevek az esetek többségében -ny' képzőt kapnak a szlovák nyelvben, pl. szlk. mn. *kedvešný*, -ná, -né < szlk. nem ragozható nőnemű fn. *kedveš* < m. *kedves*, szlk. mn. *kopasný*, -ná, -né < szlk. hímnemű fn. *kopas* < m. *kopasz*.

A szlovákban időnként előfordulnak a magyarból átvett indulatszók (pl. szlk. *kris-tušát* < m. *Krisztusát*) és partikulák is (pl. szlk. *dehod'* < m. *dehogy*, GREGOR 2023: 262–263, ROCCHI 1999: 76).

Annak ellenére, hogy a vulgarizmusok is a nyelv szerves részét képezik, a lexicográfusok többsége olyan szemérmes szokott lenni, hogy káromkodásokat egyáltalán nem vagy csak elvétve tüntet fel a szótárban. GREGOR ezzel szemben megannyi expresszív kifejezést közöl. Ezek között található népies, régies szitokszók, mint pl. szlk. *bešte* < m. *beste*, szlk. *beštelílek* < m. *bestelélek*, szlk. *ebat(t)a* < m. *ebadta*, szlk. *erdegata* < m. *ördögadta*, szlk. *teremtet(t)e* < m. *teremtette*. A szitokszóként is használt szlk. *be'ah* 'bajt, betegséget okozó rossz szellem, ördög; gonosz ember' < m. *beteg* a legkorábbi jövevényszavak egyike. A szlovákban és a csehben a 12.-13. században végbement a *g > h* hangváltozás, ezért a szókölcsönzésnek hamarabb meg kellett történnie. A szlk. *kurvafi*, *kurvafia* a m. *kurvafi*, *kurvafia* átvétele (vö. ném. *Huhrensohn*, ang. *son of a bitch*). A magyarban a *kurva fia* szókapcsolat először összeolvadt, utána *kurvafi*-ra, végül pedig *kurafi*-ra rövidült.

GREGOR (2023: 137) ugyan önálló szócikket nem szentel a szlk. *bazmeg* kifejezésnek, de megemlíti azt a következő értelemben: 'ügyetlen, szerencsétlen ember'. A szlk./cseh *bazmeg* / *bazmek* főnév a m. *baz(d)meg*-en keresztül a *baszd meg* indulatszóból származik. Szeretném hozzáfűzni, hogy a szlk./cseh *bazmeg* / *bazmek* mai nyelvi környezetben leggyakrabban olyan tárgyat jelöl, amelynek a nevét nem ismerik vagy épp nem jut eszükbe (vö. Jazyková poradna, Čeština 2.0).

Az ausztriai németben régiessé vált *Buserant* 'homoszexuális' még megtalálható a magyarban *buzeráns*, a szlovákban és a csehben *buserant* formában. A magyarban

⁶ Szlovák belső keletkezésű szó a *sprepitné*. Emelett használják a német eredetű *tringelt* kifejezést. A csehből eltűnt az adott germanizmus (NEWERKLA 2011: 500). Érdekes a szavak motivációja. Míg a magyarban „borra való”-t adunk a pincérnek, futárnak, fodrásznak, taxisnak, addig a szlovákban és a csehben „italra való”-t, a németben pedig „italpénz”-t *Trinkgeld* < *trinken* 'iszik' + *Geld* 'pénz'.

⁷ Ez a szuffixum rendkívül produktív, manapság számos új idegen, főként angol tő mellé járul, pl. szlk. *lajkovat'* 'lájkol' < ang. *to like*, szlk. *šérovat'* 'megoszt' < ang. *to share*, szlk. *hejtovat'* 'utál, gyűlöl' < ang. *to hate*. Az utóbbi időben a szlk. *gúglit'* kezdi visszaszorítani a szlk. *gúglivat'* alakot (vö. Slovenský národný korpus: prim-10.0). Nem teljesen kizárt, hogy ebben a m. *guglizik* is szerepet játszik.

gyakoribb a – politikailag nem korrekt – *buzi*. Ez került át GREGOR (2023: 198) szerint a szlovákba és lett aztán egy *-k* végződéssel ellátva. A szlovákok és a csehek ma olykor a vulgáris *buzík*, ill. *buzna* szavakat használják. Enyhébb kifejezés – de szintén érzellemmel telített – a szlk. *teploš*, cseh *teplouš* ’meleg’ főnév és a szlk./cseh *teplý* (cseh köznyelvi *teplej*) ’meleg’ melléknév. Mai szlovák és cseh szövegkörnyezetben az angol *gay* is használatos. A szlovákban kodifikálták a *gej* alakot is.

Egyéb vulgarizmusok: szlk. *balfas*⁸ < m. *balfas*, szlk. *basom* < m. *baszom* (a *lelkét / az anyját* stb., bővebben lásd ŠIMEČKOVÁ 2015), szlk. *fas* < m. *fasz*, szlk. *faťúh* < m. *fattyú*, szlk. *gec* < m. *geci*, szlk. *lofas* < m. *lófasz*, szlk. *rindo* / *rinda* < m. *ringyó*, szlk. *sajha* < m. *szajha*, szlk. *valaga* < m. (*anyád*) *valaga* stb.

GREGOR (2023: 173–174) azt írja, hogy a szlk. *bográč* ’Kochkessel, főzőüst’ a m. *bogrács* átvétele, amely többek között átkerült a kárpátukránba is. Érdemes hozzátenni, hogy a magyar szó az ukrán és a szlovén nyelvben jelentésváltozáson ment át, és edény helyett az abban főzött ételt jelöli. Az ukr. *божпач* jelentése ’gulyásleves’, míg a szln. *bográč* ’bográcsgulyás’ értelemben használatos (TÖLGYESI 2020: 342–343, 2023: 185).

A szerző a *bunda* szócikkben a következő jelentéseket közli: 1. ’Pelz(mantel)’, 2. ’Tierfell’, 3. ’Haarwuchs’, 4. ’rövid (szőrmével bélelt) sportkabát’, 5. ’bundapálinka’¹⁰, olcsó, gyenge minőségű, de erős pálinka (GREGOR 2023: 193–194). Fontos megjegyezni, hogy a mai szlovák (és cseh) nyelvben a *bunda* szó legtöbbször könnyű átmeneti (tavaszi, őszi) kabátot, dzsekit jelöl. Ez a fentebb megadott 4. jelentéshez áll legközelebb, de a kabátnak általában nincs szőrme bélése.

A cseh *sakumpak* közvetlenül a ném. (*mit*) *Sack und Pack* szóösszetételből ered. MELICHHEL (1895: 293) egyetértésben GREGOR (2023: 200) úgy véli, hogy a szlk. *cakompak* ’teljesen, mindenestül’ a m. *cakompak*, *cakumpakk* átvétele. Természetesen nem várható el egyetlen szótártól sem, hogy az a kifejezések minden egyes jelentését közölje. A következőt azonban szeretném hozzáfűzni: a német kifejezés szó szerinti fordítása ’zsákkal és batyuval’. Az eredeti jelentés ’teljes katonai felszereléssel’ (LUMTZER–MELICH 1900: 76). A térségben korábban főztek egy *sakumpak*, *cakompak*, *cakumpakk* nevezetű levest rendszerint zöldségekből (babból, burgonyából stb.), húsból és tésztaból (TÖLGYESI 2011: 75–76). A szlovák *cakompak* lehet nagysurányi bableves tésztaival vagy savanyú krumplileves kockatésztaival a zsolnai térségből (SMATANA 1992: 211). A cseh *sakumpak* főként sok zöldséget, fokhagymát, burgonyát és rántást tartalmazott. Ki mit talált a kertben, beletette – emlékszik vissza az 1939-ben Hřčavában született Anna Hamplová (BOJKOVÁ 2007: 33). Jókai Mór 1886-ban a következőt írja: „Azután lesz ‚cakumpakk’ (ebben van paszuly, burgonya, rizs, káposzta, közbevegyített bőrös peccenyedarábokkal, feleeresztve rántáslével, paprika a tetejébe)” (Jókai 2006: 153).

GREGOR (2023: 328–329) közli a szlk. *fogaš*¹ ’akasztó’ és *fogaš*² ’Zander’ szavakat. A szlovák *fogaš* szót mai nyelvi környezetben megvizsgálva arra jutottam, hogy az ’süger-

⁸ A magyar szó a szlovákon keresztül eljutott a keletmorva valašskói nyelvjárásba is (MACHEK 1968: 43, ROCCHI 1999: 32).

⁹ 1. ’szőrme(bunda, -kabát)’, 2. ’állatbőr’, 3. ’szőrzet’.

¹⁰ A kifejezés mára már elavulóban van a magyarban, gyakrabban használt rokonértelmű szavak a *keritészaggató* és a *guggolós*. Utóbbi olyan rossz pálinkára utal, hogy guggolva kell elhaladni a rokon, ismerős ablaka alatt, nehogy megkínáljon vele.

féle ragadozó hal' jelentésében régies. Helyette a *zubáč*-ot használják, amely a *zub* 'fog' szóból az *-áč* képzővel jött létre. A szlovákban továbbra is él a *fogaš* kifejezés. Gyakoribb jelentése 'ruhaakasztó', de jelölhet olyan fából készült polcot is, amelyen tányérok és kancsók vannak elhelyezve (vö. ROCCHI 1999: 95). A cseh és a horvát horgászszlengben megtalálható a *fogoš* (HUBÁČEK 2003: 60, FAŠAIĆ 2014: 76, 285), de a horvát (és a szerb) irodalmi nyelvben a *smuđ*, a cseh irodalmi nyelvben pedig a ném. *Zander* átvétele a *candát* használatos. Ausztriában a ném. *Zander* mellett többen ismerik a *Fogosch*, *Fogasch* szót is (TÖLGYESI 2023: 185).

A szerző a szlk. *langoš* ekvivalenseként a ném. *Flammkuchen* kifejezést adja meg (GREGOR 2023: 555). Ezek a szavak gyakori *faux amis* (azaz *hamis barátok*). A *Flammkuchen* szó ugyan a *Flamme* 'láng' és *Kuchen* 'sütemény, kalács, lepény' kapcsolatából jött létre, de leginkább a kenyérlángosra, langallóra, töki pomposra hasonlít (utóbbit általában burgonyával készítik).

GREGOR azt állítja, hogy a korábbi szlk. *marširovat'* a ném. *marschieren* szóból származik, viszont a *maširovat'* változat magyar hatásra alakult ki. „Az első szótagban az *r* eltűnése a fokozatosan érvényesülő magyar szóhasználati forma befolyásával magyarázható.” (GREGOR 2023: 589) Hozzáteszi, hogy ez az *r* nincs meg a szó szbhv. és a cseh azonosában sem. GREGOR HADROVICSRA (1985: 353–354) hivatkozva közli a szbhv. *maširati*, *maširovati* szavakat. A mai horvátban és szerbben azonban a *marširati* alakot használják. Az oroszban is *маршировать* van. A csehben elősorban a *maširovat*-ot mondanak, de ritkábban használták a *marširovat* alakot is (PSJČ 1937–1938: 736, NEWERKLA 2011: 458–459). A mai lengyelben *maszerowac* használatos, de korábban megvolt a *marszerowac* is. A szlovénben mind az irodalmi *marširati*, mind pedig a beszélt nyelvi *maširati* megtalálható. KRÁLIK (2015: 349) úgy gondolja, hogy a szlk. *maširovat'* az eredeti *marširovat'* alakból egyszerűsödött a 17. században. Kétséges számomra, hogy az *r* kiesése a szlovák, cseh, lengyel és szlovén beszélt nyelvi kifejezésben egyaránt magyar hatás lenne.

A szerzőnél szerepel a szlk. *mulatšág / mulačág* szó. GREGOR (2023: 608) a szócikk végén felsorolja, hogy a m. *mulatság* átkerült a kárpátukránba, románba, vendbe és ruszinba. Fontos megjegyezni, hogy a kifejezést a mai napig használják a burgenlandi horvátban (*mulačok*, vö. KINDA-BERLAKOVICH 2004: 148) és a kelet-ausztriai nyelvújításban is (*Mulatschag*, *Mulatschak*). A magyar jövevényszó nemcsak táncsal és énekléssel egybekötött szórakozásra, hanem fokozott alkoholfogyasztásra is utal. A m. *mulat* alapján működik a szlk. *mulatovat'* (GREGOR 2023: 607–608), brgl. hv. *mulatovati* (VIG 2007: 112) és kelet-ausztriai nyj. *mulatieren* ige is (TÖLGYESI 2020: 346).

GREGOR (2023: 683–684) MACHEKRE (1968: 468) hivatkozva megemlíti, hogy a németből átvett m. *pohár* szó szlovák közvetítéssel került a csehbe. Egyikük sem közli azonban, hogy a mai cseh irodalmi nyelvben a pohár nem használatos ivóedény jelentésben, de sporteseményeknél kupát (cseh *evropský pohár* 'Európa-kupa') vagy pl. egy cukrászdában kelyhet jelöl (cseh *zmrzlinový pohár* 'fagylaltkehely').

Ahogy HADROVICSNÁL (1985: 491) szerepel a szbhv. *talpač* 'gyalogos katona', úgy GREGOR (2023: 801) is közli a szlk. *talpaš* 'ua.' szót (vö. ROCCHI 2010, 55), és megjegyzi, hogy a m. *talpas* kifejezés többek között átkerült a németbe. Szeretném hozzáfűzni, hogy *Tol(l)patšch* a mai napig ismert és használt szó a németben, de jelentésváltozáson ment keresztül. Korábban a magyar gyalogos katonákat jelölte, akik cipő helyett a lábukhoz zsinórral rögzített cipőtalpat hordtak (KLUGE 2002: 919). A mai 'ügyetlen ember' jelentés

népi etimológia alapján jöhetett létre a *Tölpel* 'ügyetlen ember' főnév és a *patschen* 'caf-lat' ige hatására. A mai szlk./cseh *řulpas* 'ügyetlen ember' valószínűleg a ném. *Tollpatsch* szón keresztül a m. *talpas* átvétele (REJZEK 2001: 682–683; TÖLGYESI 2020: 343–344).

Elismerés illeti nemcsak a szerző GREGOR FERENCet, hanem a szerkesztő ZOLTÁN ANDRÁST, a lektor ZSILÁK MÁRIÁT és a szerkesztő munkatársát JUHÁSZ GABRIELLÁT is, akik mind rendkívüli precizitással dolgoztak. Olykor rövidebb cikkekből is több hiba van, ebben a közel ezer oldalas műben viszont csupán néhány ékezethiányt és elütést találtam. A *vankúš* szónál a gépelt kéziratban tollal több javítást végzett a szerző, az *s* felett a *hacsek* alig látszódik, és emiatt véletlenül lemaradt a nyomtatott változathoz (lásd GREGOR 2023: 848–849).

Miután megjelent LUCIANO ROCCHI *Hungarian Loanwords in the Slovak Language* c. művének második kötete, GREGOR FERENC 2004. július 6-án a következőt írta: „Nem tudom, hogy ezek után munkám megjelentetése még időszerű-e. Ha igen, köszönet érte, áldásom rá.” Úgy hiszem, hogy a mű közlése közel 20 évvel később is időszerű volt. Köszönjük GREGOR tanár úrnak és az összes közreműködőnek a befektetett értékes munkát.

A nyomtatott könyv kedvezményesen megvásárolható közvetlenül a Kairosz Kiadótól, az elektronikus változat pedig ingyenesen letölthető az MTA Könyvtárának Repozitóriumból. A szerző a legtöbb magyar jövevényszónál HADROVICSRA, LIZANECRE, MACHEKRE és TAMÁSRA hivatkozva közli, ha az átkerült a horvátba, szerbbe, kárpátukránba, morva nyelvjárásokba vagy a románba. A műnek így nagy hasznát vehetik nemcsak a hungarológusok és a szlovakisták, hanem a más szláv nyelvekkel és dialektusokkal, illetve a románnal foglalkozó kutatók is.

Hivatkozott irodalom

- BOJKOVÁ, MARIE 2007. *Lidová strava na Těšínku*. Diplomová práce (rkp.). FF MU, Brno. Čestina 2.0 <https://cestina20.cz/slovník/bazmek/> (2024. 06. 20.)
- FAŠAIĆ, KREŠIMIR et. al. 2014. *Višejezični rječnik za ribarsku struku*. Veterinarski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- GREGOR FERENC 1993. *A szlovák nyelv magyar elemeiből* (Mutatványfüzet). ELTE Szláv Filológiai Tanszék, Budapest.
- GREGOR FERENC 2023. *A szlovák nyelv magyar elemei*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995. + Register. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HUBÁČEK, JAROSLAV 2003. *Výběrový slovník českých slangů* (= Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 146). Ostravská univerzita, Ostrava.
- Jazyková poradna <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/9651/> (2024. 06. 20.)
- Jókai Mór 2006. *Életemből*. Mercator Stúdió, Szentendre.
- KINDA-BERLAKOVICH, ANDREA ZORKA 2004. *Deutsche Interferenzen im Burgenlandkroatischen*. In: *Zagreber Germanistische Beiträge, Beiheft 7*. 141–154.
- KLUGE, FRIEDRICH 2002. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. de Gruyter, Berlin.
- KRÁLIK, ĽUBOR 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Veda, Bratislava.
- LIZANEC PÉTER 1976. *Vengerskie zaimstvovanija v ukrajskich govorach Zakarpat'ja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LUMTZER, VIKTOR – MELICH, JOHANN 1900. *Deutsche Ortsnamen und Lehnwoerter des ungarischen Sprachschatzes*. Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, Innsbruck.
- MACHEK, VÁCLAV 1968. *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia, Praha.

- MELICH JÁNOS 1895. Adatok a szlávság magyar elemeihez. *Nyelvtudományi Közlemények* 25: 288–303.
- NEWERKLA, STEFAN MICHAEL 2011. *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* (= Schriften über Sprachen und Texte 7). Peter Lang, Frankfurt am Main.
- PSJČ = *Průruční slovník jazyka českého I–VIII. 1935–1957*. Eds. HUJER, OLDŘICH – SMETÁNKA, EMIL – WEINGART, MILOŠ – HAVRÁNEK, BOHUSLAV – ŠMILAUER, VLADIMÍR – ŽISKAL, ALOIS. Academia, Praha.
- REAL = MTA Könyvtárának Repozitória <https://real.mtak.hu/189621/> (2024. 06. 20.)
- REJZEK, JIŘÍ 2001. *Český etymologický slovník*. Leda, Voznice.
- ROCCHI, LUCIANO 1999. *Hungarian Loanwords in the Slovak Language I*. Università degli studi di Trieste, Trieste.
- ROCCHI, LUCIANO 2002. *Hungarian Loanwords in the Slovak Language II*. Università degli studi di Trieste, Trieste.
- ROCCHI, LUCIANO 2010. *Hungarian Loanwords in the Slovak Language III*. EUT Edizioni Università di Trieste, Trieste.
- Slovenský národný korpus, prim-10.0 <https://korpus.sk/> (2024. 06. 20.)
- SMATANA, MILOSLAV 1992. Polievka naša každodenná alebo o niektorých názvoch polievok v slovenských nárečiach. *Kultúra slova* 26: 209–212.
- ŠIMEČKOVÁ, MARTA 2015. Basama teremtete a jiná citoslovce klení. *Naše řeč* 98: 263–266.
- TAMÁS LAJOS 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + Mutató. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- TÖLGYESI TAMÁS 2011. K vojenskému názvosloví habsburské armády (1620-1918). *Acta Universitatis Szegediensis. Dissertationes Slavicae: Sectio Linguistica* 29: 71–79.
- TÖLGYESI TAMÁS 2020. Hungarismen im Gemeindeutschen, österreichischen Deutsch, ostösterreichischen Dialekt und im Slawischen. In: SZUCSICH, LUKA – KIM, AGNES – YAZHINOVA, ULIANA Eds., *Areal Convergence in Eastern Central European Languages and Beyond*. Peter Lang, Berlin. 341–349.
- TÖLGYESI TAMÁS 2023. „Új magyar etimológiai szótár.” *Modern Nyelvoktatás* 29: 184–187.
- UDVARI ISTVÁN szerk. 2005. *Magyar–ukrán szótár 1–2*. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza.
- ÚESZ. = *Új magyar etimológiai szótár 2011–2022*. Szerk. GERSTNER KÁROLY. <https://uesz.nytud.hu> (2024. 06. 20.)
- VIG ISTVÁN 2007. *Sprachkontakte im Alpen-Adria-Raum*. Institut für Romanistik der Hochschule Berzsényi Dániel, Szombathely.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2023. Előszó. In: GREGOR FERENC, *A szlovák nyelv magyar elemei*. Kairosz Kiadó, Budapest. 7–10.

TÖLGYESI TAMÁS
 ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
 Universitát Wien

Honti László, Magyar nyelvtörténeti írások

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 231. Tinta Könyvkiadó,
Budapest, 2023. 301 oldal

HONTI LÁSZLÓ az a hazai vezető finnugor nyelvész, aki magyar nyelvtörténeti kérdéseket is vissza-visszatérően tárgyal, elemez. Meggyőződéssel vallja, hogy legközelebbi rokonnelveink, az obi-ugor nyelvek vizsgálata a magyar nyelvtörténet szempontjából fontos, hogy volt ugor és obi-ugor egység ezen nyelvek történetében. Ezért ő arra a kérdésre, hogy reális vagy téves hipotézis ugor és obi-ugor egységről beszélni, az előbbivel válaszol. Ez azoknak a magyar etimológusoknak lehet megnyugtató információ, akik az obi-ugor korszakot is bevonják a magyar nyelvi szókészlet előzményei eredetének a vizsgálatába.

HONTI LÁSZLÓ részletesen foglalkozott pályafutása korai szakaszában előbb a nyelvvel, majd az osztják nyelvvel is. A finnugrisztika nemzetközileg is ismert és elismert képviselője, s itthon a finnugrisztika történeti szemléletű vezető akadémikus képviselője (vö. CSEPREGI: MNy. 2023: 496–501). Vallja és követi azt az elvet, hogy a korábbi szakirodalom teljes ismerete feltétele az eredményes kutatásnak.

HONTI köteté bevezetésében azt írja, hogy „az a terv fogalmazódott meg bennem, hogy elvégzem a számomra legkedvesebb uráli nyelv, az anyanyelvem régmúltját és későbbi történetét bogarászgató írásaim revízióját, ez lehet ugyanis talán a leghasznosabb a magyar nyelv múltja iránt érdeklődő legtöbb olvasó számára. Szempont volt az is, hogy csak magyar nyelvű tanulmányokat vegyek föl a jelen kötetbe, hiszen így az érdeklődők népesebb tábora vethet rá szemet”. Korábban közölt írásait (2013-ban jelentek meg) a friss tudományos eredményeknek megfelelően aktualizálta. Ezért jelent meg ez a kötet.

Régi fölismerés, hogy a nyelvjárások szókincsükben számos archaizmust őriznek. Persze ezeknek a kiderítése sok időt igénylő, sikert előre nem garantáló vállalkozás. Én most egy példát hozok anyanyelvjárásomból, a rábaközi Mihályiból. Ott mind a mai napig él egy kifejezés: *üzünn esik/esett*, s ez azt jelenti: 'rosszul esik/esett' (pl. 'amit rólunk mondatok?'). Az *üz* tőszó megjelenik HONTI könyvében is (127): ő is elfogadja a TESz. magyarázatát.

A célközönség a magyar nyelv múltja iránt érdeklődők. Csak magyar nyelvű tanulmányokat közöl HONTI. 18 tanulmányról van szó. Ezek a szerzőre jellemző alapossággal vannak kidolgozva és közölve. Hangsúlyozom a felhasznált szakirodalom bőségét, alaposágát. Mindegyik tanulmány önálló egységként jelenik meg, önálló szakirodalommal, a kiegészítésként közöltek pedig külön irodalomjegyzékkel. Magyarán: az olvasó ki van szolgálva, olyan alapos a kalauzólása.

Csak azt kívánhatjuk a jeles szerzőnek, hogy remélt elvárásai teljesüljenek.

KISS JENŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Kresznerics Ferenc, Válogatott Köz-mondások

Betűhű szövegkiadás. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta FORGÁCS TAMÁS. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 232. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2024. 170 oldal

FORGÁCS TAMÁS az SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA doktora, a hazai és nemzetközi frazeológiai kutatások elismert kutatója – stílusosan szólva – ismét nagy fába vágta a fejszét. Mérföldköveket jelentő elméleti frazeológiai monográfiái (pl. „Állati” szólások és közmondások. A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005; Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007; Történeti frazeológiai. A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021), gondosan dokumentált, felhasználóbarát frazeográfiai munkái (pl. Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003; Magyar szólások és közmondások szótára. Bővített és átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013), magyarul, németül és angolul megjelent mértékadó frazeológiai esettanulmányai (pl. a frazeológiai egységek osztályozási nehézségeiről, lexikalizációs folyamatairól, unikális elemeiről, a frazeológiai polyszemiáról és homonímiáról, állatokkal kapcsolatos szólásokról a magyar és más nyelvekben, szólások eredetéről), régi, ma már csak nehezen hozzáférhető szólás- és közmondásgyűjtemények nyomtatott vagy elektronikus formában történő megjelentetése gondozásában vállalt szerepe (pl. DUGONICS ANDRÁS, Magyar példa beszédek és jeles mondások. Öszveszedte és meg világította Dugonics András. Hasonmás kiadás. Bába és Társai Kft., Szeged, 2009) után ismét jelentős leletmentő és hiánypótló munkát végzett el. Ez utóbbi üdvözlendő eredménye, hogy KRESZNERICS FERENCnek az MTA kéziratárában található, 3351 szólást és közmondást tartalmazó gyűjteménye a Tinta Könyvkiadó gondozásában immár nyomtatásban, betűhű kiadásban, 1053, aprólékos filológiai kutatómunkát tükröző magyarázó lábjegyzettel ellátva is hozzáférhető.

A Válogatott Köz-mondások, melyeket Egybe szedni kezdett 1791 esztendő-től fogva Kresznerics Ferenc című gyűjtemény előszavában FORGÁCS TAMÁS először a Vas vármegyei Ivánc község tanító-jegyzőjének fiaként 1766-ban született, papi, majd később oktatói hivatást is gyakorló, az MTA elődje, a Tudós Társaság tiszteletbeli tagjának is megválasztott és az utókor által kissé méltatlanul elfelejtett, elsősorban a két kötetben megjelent Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal című szótára által ismert KRESZNERICS FERENC életét és sokszínű nyelvészeti – elsősorban frazeológiai – munkásságát mutatja be (VII–VIII. oldal).

Külön pontban ír (IX–XIV. oldal) KRESZNERICS még tanulmányai alatt megkezdett, egész életén át tartó és a Magyar szótár szerkesztéséhez kapcsolódó szólásgyűjtő tevékenységéről, amelyhez már korábban nyomtatásban megjelent szótárakat, gyűjteményeket is felhasznált (pl. SZENCZI MOLNÁR ALBERT, SZENT-PÁLI ISTVÁN, KIS VICZAY PÉTER, KOVÁCS PÁL, BARÓTI SZABÓ DÁVID munkáit) és amelynek lenyomatai – így a most közzétett frazeológiai gyűjtemény is, ami az Emlékezet’ segítsége című, több témakört magába foglaló kötet első és egyben leghosszabb része – nem önálló alkotások és csak kézira-

tos formában maradtak fenn. A bevezető tanulmány szerzője fontos elméleti frazeológiai problémára hívja fel a figyelmet, amikor tisztázza, hogy KRESZNERICS a gyűjteménye címében megjelenő, kötőjellel írt *Köz-mondás* terminust a mai felfogásnál sokkal tágabb értelemben kezeli, lényegében a nyelvhasználó közösség által használt, kiterjesztett értelemben vett állandósult szókapcsolatokat érti rajta. A klasszikus értelemben vett közmondások mellett (pl. *A' ki jó reggel kél, aranyat nyér, A' törpe tsak törpe, ha a' hegy tetején áll is, Sok lud disznót győz*) ezért szerepelnek benne olyan állandósult szókapcsolatok, amelyeket a frazeológiai szakirodalom ma szólásokként (*egy követ fűjnek, rostával merít vizet, semmit sem hoz a konyhára*), szóláshasonlatokként (*belé került, mint Pilatus a' kredoba, fél, mint az ördög a' tömjénytől, olly szomorú, mint ősszel a' légy*), helyzetmondatokként, szituációs klisékként (*Hátrább az agarakkal, Kaparj kurta, 's néked is leszz, Ne fuss a' szekér után, a' mely fel nem vesz*) azonosít. KRESZNERICS terminológiai bizonytalanságát jelzi az is, hogy azonos típusú szókapcsolatokat hol a *szóllás*, hol a *péllda beszéd* terminussal minősíti.

A bevezető tanulmány szerzője nagyon mélyrehatóan tanulmányozta és így alaposan ismeri KRESZNERICS kéziratát. Ezt mutatják azok a pontok (XI–XIV. oldal), amelyekben a gyűjtemény fontos erényeire hívja fel az olvasó figyelmét. Ezek közé sorolható például az, hogy – ellentétben a Magyar szótárral – a kéziratot frazeológiai gyűjtemény gyakran megadja a „köz-mondások” jelentés- és eredetmagyarázatát, még ha ezek némelyike korábbi írásos forrásokból való másodközlés vagy az eredetmagyarázatok esetében túl anekdotikus, sőt helytelen is (vö. *póru jár*), hogy a szerző az adatközlőktől kapott adatokat (adatközlő neve, a gyűjtés helye) igyekezett pontosan megadni, hogy törekedett az állandósult szókapcsolatok lehető legáltalánosabb (ma úgy mondanánk *lemmatizált*) formában való rögzítésére.

A bevezető tanulmány utolsó része (XIV–XXV. oldal) KRESZNERICS 170 oldalas frazeológiai kéziratot gyűjteménye szövegkiadásának olyan érdekességeire is részletesen kitér, hogy például egy kéztől származik-e a helyenként eltérő írásképeket mutató teljes gyűjtemény vagy sem, vagy hogy milyen technikai nehézségeket kellett kezelni a betűhív kiadás során (pl. oldalszámozási hibák, eltérések értelmezése; speciális karakterek, bekezdések, sortörések megjelenítési problémái a szövegszerkesztőben; a szöveg eredeti hangjelölésének és a meglehetősen következtlenül használt írásjeleknek, kis- és nagybetűknek a megtartása).

Külön említést és elismerést érdemel az 1053 lábjegyzet. Ezek a filológiaiailag rendkívül gondosan megszerkesztett, helyenként „minitanulmányoknak” tekinthető megjegyzések különböző típusú, a mai olvasó számára igen értékes információkat tartalmaznak: adott szólás lehetséges változatai; adott szólás más 19. századi gyűjteményekben való előfordulásai, ott megadott jelentései; adott szólás olvasati problémái; adott szólás adott eleme jelentésének magyarázata; adott szólás jelentésmagyarázata, értelmezése; adott szólás eredetmagyarázata; latin szövegrészek magyar fordítása.

E lenyűgözően gazdag jegyzetanyaggal kapcsolatban a gyűjteményt lapozgató mai olvasó – anélkül, hogy a *telhetetlen papzsák* szerepébe esne – csak annyit jegyezhet meg, hogy *a jóból sosem elég*. Szeme több esetben is a lábjegyzetszámot és a vele járó kiegészítő információkat keresi az olyan köz-mondásoknál, mint *bávoszokdik, mint a' borjú az új kapun, bellyebb fald a' sípot, farkas fogra kéltt, meg adták a' bak árát, meg-ugratom az ebet alattad, tudja ezt az Isten szőrével*.

A bevezetőt 3 oldalas bibliográfia zárja (XXVI–XXVIII. oldal).

A régi kéziratos szövegek – esetünkben a régi korok tapasztalatait, szokásait, életbölcsségeit tükröző szólások, közmondások gyűjteményének – betűhű, kritikai kiadása jelentős és sajnálatos módon nem mindig kellőképpen elismert leletmentő filológiai, nyelvészeti tevékenység, mert lehetővé teszi a nyelvész kutatók és a laikus olvasóközönség számára egyaránt, hogy nyelvünk ezen virágait eredeti formájukban tanulmányozzák. Ismertetőnk végén idézzük a bevezető szerzőjének zárógondolatát: „Ezek [a szólások, közmondások] közül sok már kivészett a használatból, ezért fontos, hogy közzétegyük azokat is, amelyeket a mai kor embere már nem hallhat, de elődeink nap mint nap éltek velük. Átvaluk közelebb kerülünk őseink nyelvéhez és gondolkodásmódjához is, és kulturális örökségünket is ápoljuk.”

A gigászi munka, amit FORGÁCS TAMÁS a Válogatott Közmondások betűhű szövegkiadásával elvégzett nem csupán nyelvi, kulturális örökségi leletmentés felsőfokon, hanem érdekfeszítő, szórakoztató olvasmány is. Köszönet és hála jár érte. Emeljük meg előtte a kalapunkat!

BÁRDOSI VILMOS

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

KÜLÖNFÉLÉK

Újabb jubileum a Magyar Nyelv szerkesztőségében

A jelző arra utal, hogy Benkő Lorándról, aki a Magyar Nyelv történetében a leghosszabb ideig, 56 esztendeig látott el szerkesztői feladatokat, Egy ritka szerkesztői jubileum című írásban emlékeztünk meg az akkor még tevékeny jeles nyelvészről s kivételesen hosszú ideig tartó szerkesztői tevékenységéről (KISS 2003a: 120). Jelen esetben a tanítvány, Juhász Dezső a jubiléum, aki 1984 óta, tehát 40 éve áll szolgálatban a Magyar Nyelvnél előbb technikai szerkesztőként, majd Benkő Loránd felelős szerkesztő mellett szerkesztőként, Benkő Loránd halála (2011) után pedig felelős szerkesztőként. Ezzel Pais Dezső nyomdokában jár, aki 45 évig volt a folyóirat szerkesztője.

Juhász Dezsőt mestere, Benkő Loránd választotta ki utódjaként. Mint tanszéke tagjáról megvolt a tapasztalata tanítványa alkalmasságáról. Ezt mondta róla 2001-ben: „Juhász Dezső szinte azonnal teljes vértetben, szerkesztői vénával bőven megáldva lépett a Magyar Nyelvnél munkába” (I. KISS 2003b: 439). Illetőleg: „egy folyóiratnak föltétlen feladata – s a Magyar Nyelv erre mindig törekedett –, hogy a fiatalság érvényesülését elősegítse... Erre Pais tanár úr vigyázott, én is vigyáztam, és Juhász Dezső is vigyáz”. „A trehányágot Pais tanár úr egyáltalán nem tűrte. Én is nagyon ideges vagyok, ha olyan cikket látok, ami nincs kellően kiérlelve, s ahogy látom, Juhász Dezső is ugyanúgy van vele, de alighanem türelmesebb, mint én” (i. m. 439–440). Ahogy ezen a példán is látjuk, a szerkesztői tapasztalatok öröklődhetnek (jó esetben öröklődnek is) egyik nemzedékről a másikra.